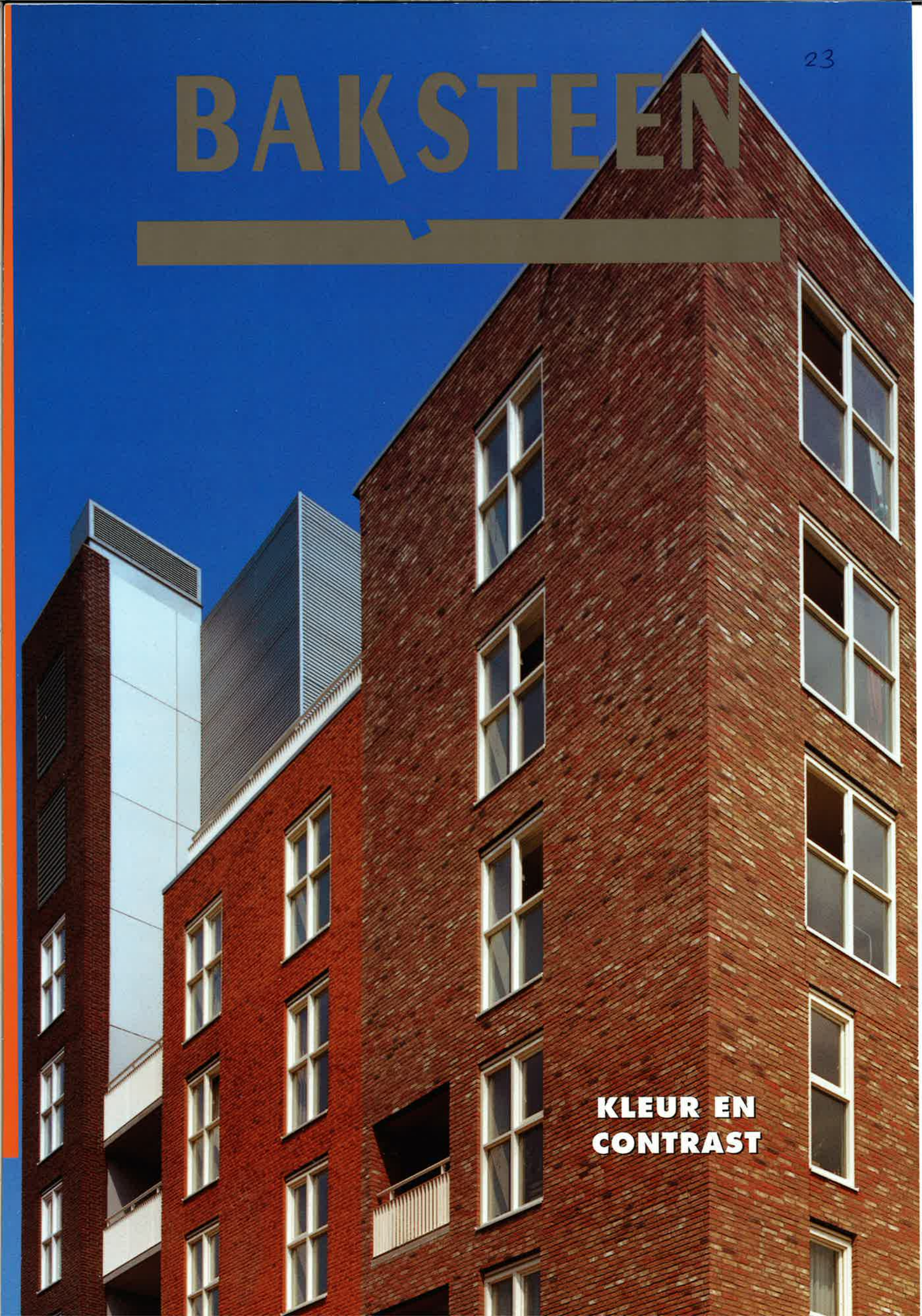

BAKSTEEN

**KLEUR EN
CONTRAST**

UITGEVER

Koninklijk Verbond van
Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB)

HOOFDREDACTIE

Hans de Muinck Keizer

REDACTIE EN MEDEWERKERS

Irma van der Fluit
Victor Freijser
Michiel Nieuwenhuys
Bart de Vries

**INHOUDELIJKE
COÖRDINATIE**

Adviesbureau Hollander en
Van der Mey/MS&L, Den Haag

VORMGEVING EN OPMAAK

Studio Tigges bNO, Voorburg

LITHOGRAFIE

Nederlof Repro, Cruquius

DRUK

De Grafische, Haarlem

REDACTIE-ADRES

Hoofdstraat 8
Postbus 51
6994 ZH De Steeg
026 4959110
026 4951077 (fax)

**ADRESWIJZIGING OF
VERZOEK OM TOEZENDING**

Richten aan het Koninklijk Verbond van
Nederlandse Baksteenfabrikanten,
Postbus 51, 6994 ZH De Steeg
026 4959110

ISSN 0925-5923

Baksteen is een uitgave van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB), Postbus 51, 6994 ZH De Steeg. Het wordt in controlled distribution toegezonden aan architecten(bureaus) en stedenbouwkundigen, tuin- en landschapsarchitecten, opdrachtgevers in de bouw, ONRI-leden, centrale en lagere overheidsinstellingen, aannemers (VG-Bouw, NVOB- en AVM-leden), HIBIN-leden, onderwijsinstellingen en research-instituten, (vak)pers en relaties van KNB. Copyright © 1997 KNB. Het overnemen van artikelen als bedoeld in artikel 15 van de Auteurswet is niet toegestaan.

KORT NIEUWS**3****CONTRASTEN KUNNEN NIET ZONDER CONSTANTEN****4**

In Nederland wordt ongenueanceerd omgegaan met de kleurtraditie. De drang naar onderscheid zorgt voor een uitbundig kleur- en materiaalgebruik. Er wordt voorbij gegaan aan de werking van herhaling en regelmatig als onderleggers van de gewenste variatie.

*Tekst: Heide Hinterthür
Fotografie: Sybolt Voeten, Marco de Nood*

DE ONDERGANG EN OPKOMST VAN KLEURGEBRUIK**8**

Kleur is in de architectuur overwegend ondergeschikt geweest aan functie, vorm en constructie. Toch heeft kleurgebruik in elke stijlperiode een betekenis gehad.

*Tekst: Victor Freijser
Fotografie: Sybolt Voeten*

DE STEDENBOUWKUNDIGE DIMENSIE VAN KLEUR**11**

Op talloze plaatsen in Nederland worden in hoog tempo grote aantallen woningen gerealiseerd. Materiaal en kleur worden daarbij op uiteenlopende wijzen ingezet als stedenbouwkundige randvoorwaarden.

*Tekst: Bart de Vries
Interviews: Bart de Vries, Heide Hinterthür en Victor Freijser
Fotografie: Sybolt Voeten*

KLEUR ALS MIDDEL OM BELANGRIJKE PLAATSEN VAN EEN GEBOUW TE ACCENTUEREN**17**

Dick van Gameren en Bjarn Mastebroek van de Architectengroep kozen een diep donkere steen voor een woongebouw in Nijmegen. 'Wij wilden juist aansluiting, géén contrast.'

*Tekst: Bart de Vries
Fotografie: Sybolt Voeten*

'MIJN ARCHITECTUUR IS ARCHEOLOGIE DIE ZICHTBAAR IS GEMAAKT'**18**

Het werk van de Engelse architect John Outram wordt vaak afgedaan als excentriek of zelfs terroristisch. Een gesprek over intuïtief ontwerpen.

*Tekst: Bart de Vries
Fotografie: John Outram Associates*

'KLEUR IN KERAMIEK WORDT BEPAALD DOOR KENNIS EN ERVARING'**21**

Keramicus Jacques Borstrok van Brada Baksteen ontwerpt kleuren op verzoek van architecten. Ervaringen van een purist.

*Tekst: Bart de Vries
Fotografie: Sybolt Voeten*

Omslag: Java-eiland Amsterdam (foto Sybolt Voeten)

Dit nummer van 'Baksteen' kwam tot stand onder gastredacteurschap van Heide Hinterthür. Zij is bouwkundig ingenieur en partner van Topaz Architecten te Delft. Heide Hinterthür treedt tevens op als adviseur voor architectonische materialisatie, thans bij de Vinex-locatie Ypenburg. Voorts geeft zij lezingen en werkt ze aan een publicatie over kleur en textuur in opdracht van de Stichting Kleur Buiten.

Voorgespannen geprefabriceerde gevelelementen

Er is een technisch concept ontwikkeld voor een buitenspouwblad bestaande uit een geprefabriceerd halfsteens baksteenpaneel voorzien van voorspanwapening. Dit product kan toegepast worden in de woning- en utiliteitsbouw. Ook andere toepassingen, zoals geluidschermen zijn hierdoor moge-

Deze woningbouwprojecten te Tilburg die in het Jaarverslag 1996 van KNB staan afgebeeld, zijn niet door Bedaux Architecten Góirle ontworpen, maar door Architecten Werkgroep Van Esch & Van der Hagen te Tilburg.

lijk. De esthetische mogelijkheden zijn omvangrijk. De elementen kunnen van verschillende formaten baksteen in verschillende patronen vervaardigd worden. Deze productietechniek biedt verschillende voordelen, zoals de tijd die bij de uitvoering op de bouwplaats gewonnen wordt. Ook is men niet meer afhankelijk van weersinvloeden tijdens het metselen en kan men een zelfdragend buitenspouwblad zonder spouwankers realiseren. In Winterswijk is een pilot-project gerealiseerd waarbij voor het eerst deze techniek is toegepast. KNB heeft een bijeenkomst georganiseerd waarin het concept voor deze woning nader belicht werd. De ontwikkeling van dit concept en de realisatie van het pilot-project is tot stand gekomen in samenwerking met Prof. ir. A.J. Hogeslag, Sterk Bedrijven Rossum B.V., Winterswijkse Aannemings Maatschappij, Prof. ir. D.R.W. Martens (Leerstoel Stapelbouw TU-Eindhoven), Architecten- en ingenieursbureau Kristinsson, Corsmit en Civielco.

Voor meer informatie:
KNB, afdeling consultancy,
telefoon 026 4959110.

Openbare basisschool De Pijler, Kees Christiaanse Architects & Planners

Verlijmen van baksteen

Het verlijmen van baksteen zit in de lift. Het aantal projecten dat uitgevoerd of in voorbereiding is, groeit gestaag. Een van de meest recente projecten is de openbare basisschool De Pijler van Architectenbureau Cees Christiaanse te Rotterdam. Bijzonder is, dat hier gekozen is voor het klampverlijmen waarbij bovendien de frog van de dikformaat baksteen in het zicht is verlijmd. Op 17 juni jl. heeft KNB onder brede belangstel-

ling van architecten een studiedag in Rotterdam georganiseerd waarbij dit project centraal stond.

De nieuwe techniek, die door KNB in samenwerking met TNO, Elbo en Ankerplast is ontwikkeld, is nu ook overgevaaid naar Amerika. In Dallas wordt eind dit jaar 'The Home of the Future' gerealiseerd waarbij de bakstenen gevels zijn verlijmd. Hierbij is gebruik gemaakt van de speciaal ontwikkelde apparatuur en de kennis van de betrokken Nederlandse organisaties.

Baksteenindustrie realiseert 1.800 ha natuur door kleiwinning

Door kleiafgravingen ten behoeve van baksteenfabricage in de uiterwaarden van de Waal, Maas, Rijn en IJssel krijgt Nederland er 1.800 ha natuur bij. Voor nog eens 1.600 ha zijn er plannen voor natuurontwikkeling in voorbereiding, waaraan de baksteenindustrie een bijdrage kan leveren. De nieuwe natuurgebieden zijn veelal vrij toegankelijk, zodat iedereen kan genieten van een grote variatie aan planten- en diersoorten. Bovendien verminderen de nieuwe natuurgebieden de kans op overstromingen in het rivierengebied. Een twintigtal projecten dat in uitvoering is (of binnenkort uitgevoerd wordt) is het resultaat van twee jaar samenwer-

king tussen het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) en het Wereld Natuur Fonds (WNF). In 1995 zijn beide organisaties een samenwerkingsverband aangegaan in het kader van het WNF-plan 'Levende Rivieren' waaraan de baksteenfabrikanten uitvoering geven. Zij winnen daarbij hun grondstof door op een reliëfvolgende wijze de klei af te graven. Hierdoor wordt de oorspronkelijke zandige bedding van de rivier weer zichtbaar en komen oude riviergeulen en -eilanden aan het oppervlak. Oorspronkelijke flora en fauna krijgen hierdoor de kans om weer terug te keren. De succesfactor in de samenwerking tussen bedrijfsleven (KNB) en natuurbeweging (WNF) is gelegen in het feit dat in ieder project op twee

fronten winst is geboekt. De baksteenindustrie heeft meer mogelijkheden voor de grondstofwinning in de uiterwaarden, ook voor de lange termijn. Als gevolg daarvan ontstaat er meer ruimte om de natuur z'n gang te laten gaan. De bereidwillige medewerking van nationale, provinciale en lokale overheden, Staatsbosbeheer en betrokken grondeigenaren is van groot belang geweest voor het uiteindelijke resultaat. De gemeenschappelijke visie dat economische ontwikkeling, zeker als het gaat om kleiwinning, benut kan worden in het voordeel van natuurontwikkeling en bijdraagt aan vergroting van de veiligheid in de uiterwaarden, wordt door allen gedragen. Hoelang deze successtory nog opgaat, is zeer de vraag. De baksteenindustrie maakt zich ernstig zorgen over

het feit dat de rijksoverheid mogelijk een heffing in gaat voeren van vier gulden per ton afgegraven klei. Daarmee kan het reliëfvolgend klei afgraven zo kostbaar worden dat natuurontwikkeling door de bedrijven zal gaan stagneren. Immers, kleiwinning in natuurontwikkelingsprojecten brengt voor de baksteenindustrie vaak al veel hogere kosten met zich mee. Een heffing op afgegraven klei betekent de doodsteek voor de zo succesvolle combinatie van natuurontwikkeling en kleiwinning.

Jaarverslag 1996

In mei is het Jaarverslag 1996 van KNB verschenen. Het is op aanvraag gratis verkrijgbaar bij KNB.

'De Oude Waal', Amsterdam: diversiteit bereikt door veel onderlinge overeenkomsten

CONTRASTEN KUNNEN NIET ZONDER CONSTANTEN

*Wijk Prinsenland, Rotterdam: primaat van kleurrijke
architectuur werkt destructief*

Kleuren worden in de hedendaagse Nederlandse architectuur op uitbundige wijze ingezet om de veel versmadelde terreur van eentonigheid en uniformiteit van de jaren zeventig te doorbreken. Er is sprake van een veelheid aan gevelconcepten en om aandacht vragende materiaal- en kleurtoepassingen binnen de stedenbouwkundige ruimte. Maar leidt deze veelheid wel tot echte diversiteit? Ontstaan er door méér kleur en vorm ook méér sfeer en profilering in de buitenruimte? Een beter gebruik van kleur begint bij het inzicht dat een spaarzaam kleurgebruik een rijker kleurbeeld oplevert.

Het Lelie-blok op het Noorderoever, Rotterdam: rode straatbaksteen zorgt voor rustige tussenruimte (Architectenburo Kühne Jansen Schoonhoven)

Bij de aanleg van de Amersfoortse nieuwbouwwijk Kattenbroek is de diversiteit en veelvormigheid van architectonische invullingen gestimuleerd ter verrijking van het stedenbouwkundig plan. Er is echter teveel aan contrast ontstaan, resulterend in een wildgroei van onverstaanbare gesprekken tussen uitbundige gevelvlakken en traditionele zadeldaken, tussen turquoise-groene kozijnen en lichtgele metselvlakken, tussen helroede en blauw geglazuurde patronen op crème-

kleurige muren. De diversiteit heeft geleid tot ruis en is bezweken onder het gewicht van de doelstellingen.

Hoewel de wijk Prinsenland in Rotterdam geheel anders van stedenbouwkundige opzet is, vertoont het resultaat overeenkomsten met Kattenbroek. In Prinsenland werd coherentie en differentiatie nagestreefd, maar door de objectgerichte ontwikkeling van de wijk werkt het primaat van de kleurrijke architectuur op veel plaatsen destructief. Er is

geen rekening gehouden met de samenhang van de straatruimte of de beoogde expressie van de aangesloten randbebouwing. Het feit dat kleuren ruimtelijk zo tegen elkaar in kunnen werken, is tevoren onvoldoende onderkend.

BALANS

Kleur- en materiaaltoepassingen zouden eigenlijk een plan ruimtelijk in balans moeten

Geslaagde stilte in Nieuw Sloten: projecten van Hans Ruijsenaars (rechts) en Sjoerd Soeters

brengen. In Nieuw Sloten ontwierpen Hans Ruijssenaars en Sjoerd Soeters twee nieuwbouwprojecten waartussen als bij toeval zo'n evenwicht tot stand is gekomen. De spaarzaam ingerichte grasvlakte wordt omzoomd door een zwarte en witte wand. In de zwarte gebogen wand van Soeters zijn de kozijnen wit. In de rechte, witte wand van Ruijssenaars ogen de raamopeningen juist donker. Dankzij de formele overeenkomst van de twee architecturen en de harmonieuze verhouding van de twee kleuren is er in de tussenliggende ruimte rust ontstaan.

Nog een voorbeeld hiervan is de stenige tussenruimte van het Lelie-blok op het Noordereiland in Rotterdam. Niet alleen door de identieke gevelopbouw en materialisatie van de omringende wanden, maar vooral door de voortzetting van een rode gebakken steen op de vloer. De eenheid van materiaal en kleur is vanzelfsprekend. De bebouwing noch de vloer dringen zich op. Alles blijft op afstand en dat is op een stedelijke woonlocatie iets bijzonders.

DONKERE STEENKLEUREN

In stedelijke woongebieden zijn de gevelwanden meer de omhulling of begrenzing

Java-eiland, Oostelijk Havengebied: strook van zuurstokkleuren doorbreekt stemmigheid van aardkleuren

WIT ISOLEERT EN VERHEVIGT
OMGEVINGSKLEUREN EN STAAT
HAAKS OP HET IDEAAAL VAN DE
RUSTIGE WOONWIJK.

van de buitenruimtes dan uitdrukking van de binnenruimte. Ze zijn het decor waartegen het kleurenspektakel van auto's, trainingspakken, reclame en verkeersborden zich afspeelt. Al die kleuren moeten worden geabsorbeerd en geneutraliseerd. Donkere steenkleuren als zwart, roodbruin of mangaan zijn hiertoe het best in staat. Lichte tinten zijn hiervoor veel minder geschikt. Witte gevels vergroten zelfs het volume en treden daardoor vrij ongegeneerd naar voren. Wit heeft voorts de eigenschap omgevingskleuren te isoleren en hun intensiteit te verhogen. De 'witte golf' in de nieuwbouwwijken, die in de Randstad z'n hoogtepunt lijkt te hebben gehad, maar daarbuiten nog welig tiert, staat om die reden eigenlijk haaks op het ideaal van een samenhangende en rustige woonwijk.

DIVERSITEIT DANKZIJ HERHALING

De Amsterdamse grachtenwanden zijn vermaard om hun diversiteit. Geen pand is gelijk. Nadere beschouwing leert echter dat ze veel overeenkomsten bevatten. Het is juist hierdoor dat de verschillen scherp in het oog springen. Overeenkomstig zijn de vlakke bakstenen gevels en de gevelopeningen die een eendere verhouding hebben en de standaard schuiframen. het wit van de kozijnen en van het lijst- en lofwerk is een opvallend constante kleurtoepassing. Het wit komt vrijwel altijd voor in de vorm van lijnen, zelden als vlak. De kleur van de baksteen wisselt van pand tot pand in de grachtenwand, maar bevindt zich steeds in de reeks van aardkleuren. De zwart geoliede gevelvlakken zorgen

Sporenburg, Oostelijk Havengebied: strenge afspraken over materiaal en kleur

voor accenten en voeren het contrast tussen licht en donker maximaal op. Deze kleurcontrasten zouden minder opvallen als ook de kozijnen verschillend gekleurd zouden zijn. Op stedenbouwkundig niveau vormen de witte lijnen dan ook de constante, waardoor het subtiele verschil in tinten van de gevelvlakken beter zichtbaar wordt. Voor de afzonderlijke panden is dit precies andersom. Het monochrome gevelvlak is dan de constante, waartegen het wit zich aftekent. De verschillen tussen de panden komen tot uitdrukking in metselverbanden, steentextuur, voegkleuren en -soorten en ornamenten. De magie van de diversiteit van de Amsterdamse grachtenwanden schuilt er dus in dat wat van veraf constant is (het wit), van dichtbij een rijkdom aan verschillen bevat. En wat van dichtbij constant is (de aardkleuren van de gevelvlakken), van veraf verschillen toont.

SPELREGELS

Een dergelijke dynamische balans ontstaat in onze tijd echter niet meer als vanzelf. Daarvan waren ook de stedenbouwkundigen en architecten van het Oostelijk Havengebied in Amsterdam doordrongen. Voor het KNSM-eiland, het Java-eiland en de eilanden Borneo-Sporenburg zijn donkere steenkleuren en gebakken materiaal op de grond ijkpunten geweest voor de materialisatie. Toch blinken de afzonderlijke eilanden uit door diversiteit. Op het KNSM-eiland lijken de grote bouwblokken toevallig burens van elkaar te zijn geworden, enigszins conform de traditie van havenlandschappen. Op het Java-eiland is een hechte compositie tot

stand gebracht. Aan de noordzijde van het eiland zijn de formele uitgangspunten van de Amsterdamse grachtenwand getransformeerd tot een nieuwe gevelarchitectuur, overigens met een andere woningtypologie en schaal. De aardkleuren van de bebouwing bieden een robuuste achtergrond voor de wisselende kozijnkleuren.

Op Sporenburg zijn de eerste drielaagse woningen gereed gekomen. De afspraken over materiaal en kleur zijn strenger. Er is grotendeels voor één steenkleur en één kozijnkleur gekozen, met de mogelijkheid voor variatie in textuur en schakering. Ook hier geldt de premisse van de formaliteit van het gevelvlak waarachter zich van alles kan afspelen. In het perspectief langs de gevel oogt de gevel gesloten, in het frontale perspectief geeft het gebouw iets prijs van de particuliere sfeer erachter.

Deze strikte conceptuele scheiding tussen formaliteit en informaliteit herhaalt zich op kleine schaal nog eens in de uitwerking van de gevel, namelijk in het spel met de negge. Over het algemeen zijn de oranje gebeitste kozijnen achter in de negge geplaatst en

komt hun kleur slechts bij frontale benadering in beeld. Hier en daar wordt de strengheid doorbroken. Uiteraard door de subtiele verschillen tussen de verschillende architecturen, maar ook door een rij kozijnen die vóór in het gevelvlak zijn komen te liggen. Zoiets is één keer welkom, te vaak moet het echter niet gebeuren.

BAKSTEEN ALS DRAGER EN ORNAMENT

De Nederlandse kleurtraditie is onlosmakelijk verbonden met baksteen. Deze traditie werkt nog steeds als inspiratiebron. De kadegevel op het Java-eiland laat zien dat een kleurrijk stadsbeeld gebaseerd is op een aantal architectonische constanten. Baksteen vervult hierin een dubbele rol: hij is zowel de stedenbouwkundige drager als architectonisch ornament. Baksteen is de steeds terugkerende bouwsteen van de gevelwand en het detail waarmee gevarieerd wordt.

De donkere aardkleuren van baksteen kunnen zorgen voor een stevig kader, waaraan andere materialen en kleuren gemakkelijk toegevoegd kunnen worden. Met het oog op de veranderlijkheid van de expressie van een

gebouw is dat een grote kwaliteit. Een robuuste materialisatie biedt immers de beste garantie voor de duurzaamheid van de beoogde sfeer en biedt daarnaast voldoende ruimte voor wijzigingen van bewoners door de jaren heen.

Het juiste evenwicht tussen de stedenbouwkundige drager en het architectonisch ornament zal van geval tot geval door de stedenbouwkundige moeten worden bepaald en worden vastgelegd. Niet als een gefixeerd eindbeeld, maar als een basispatroon, dat door verschillende architecturen aan kleurrijkdom zal winnen.

Heide Hinterthür

Java-eiland, Oostelijk Havengebied: hechte compositie tot stand gekomen

DE ONDERGANG EN OPKOMST VAN KLEURGEBRUIK

Sweelinckplein, Den Haag: eclecticisme bij uitstek geschikt om burgers te behagen

Hoewel weinig bouwstijlen en bouwperiodes zich expliciet uitspreken over toepassing van kleuren weten we kleurgebruik en kleurstellingen vaak toch vrij nauwkeurig in een bepaalde periode te plaatsen. Wit is zonder meer het kleurbeeld van de International Style. De iets moeilijker te duiden combinatie geel-zwart blijkt vooral door expressionisten gebruikt te zijn. Kleurgebruik heeft in iedere stijlperiode een betekenis gehad en dat is met enige inspanning nog steeds in het stadsbeeld herkenbaar.

De eerste moedwillige verandering in het kleurgebruik vond plaats tijdens de smaakovergang van barok naar rococo en empire. De zware, verzadigde en overdonderende kleuren maakten plaats voor lichte en bekoorlijke tinten. Ook het classicisme van het begin van de negentiende eeuw hield hieraan vast, hoewel het door archeologisch onderzoek was gewezen op de polychromie van zowel de Griekse beelden als de tempels. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw kwam er weer aandacht voor uitgesproken kleurgebruik, ditmaal in de decoraties. Het eclecticisme – door academici ‘Beaux Arts’ genoemd – sprak de rijke kleurmogelijkheden op allerlei manieren aan. Dit werd mede mogelijk gemaakt door de rijkdom aan industrieel geproduceerde bouwmaterialen. In de loop van de negentiende eeuw konden, dankzij de uitvinding van de Hoffman-oven (1858), geglazuurde en ongeglaazuurde bakstenen moeiteloos in vele kleuren worden ge-

produceerd. Het eclecticisme bleek bij uitstek geschikt om uit de eindeloze variaties aan historische vormen en stijlen te putten en de burgers met decoratie en decorum te behagen.

KLEURMOTIEVEN

Het met smaak gekozen ornament kreeg de rol om de vorm en constructie te accentueren. Rollagen en togen boven de vensters werden benadrukt door verschillende kleur en reliëfmotieven. De muurvlakken werden gedecoreerd met tientallen verschillende zigzag, meander, diagonalen, ruit en bandmotieven in tal van kleurencombinaties, zoals geel op rood; groen en blauwe glazuren in geel metselwerk; geel op wit; grijs, bruin en oker met zwarte plinten. Voorbeeldboeken zoals ‘Grammar of Architecture’ (1856) en ‘Brique Ordinaire’ (1878) zorgden voor een grote verspreiding onder aannemer-architecten. Deze schier onuitputtelijke kleuren en vorm-

combinaties, gebaseerd op een optisch verzadigd evenwicht, doen nu echter soms tuttig aan.

EENHEID IN VEELHEID

Dit bandeloze gefantaseer werd uiteindelijk een steen des aanstoots van de vernieuwers van de architectuur. Hoewel behagende vorm en kleurcombinaties in de Jugendstil en art deco voortleefden, vond er tijdens de Berlagiaanse ‘overgangsstijl’ toch een krachtige versoering plaats, zowel in vorm als kleur. In het expressionisme en rationalisme, die zich beide op Berlage baseerden, overheerste de doctrine van ‘eenheid (in veelheid)’. Opvallend is hoe in de Haagse interbellum wijken de unanieme keuze voor een monochrome roodbruine handvormsteen voor een sterke homogeniteit heeft gezorgd. Hetzelfde is gebeurd in de Rotterdamse wijken Blijdorp en Spangen, waar monochroom geel en purper overheersen. De monochromen zorgen voor het gesloten karakter van deze wijken.

De Amsterdamse School benadrukte door contrasterend kleurgebruik de geleding van gevelopbouw en verbijzonderde entrees en bijzondere functies door contrasterend gekleurd metselwerk. Baksteen bleek dankzij de textuur en kleurmogelijkheden met name op het gebied van vormdetaillering een bijzonder geschikt materiaal voor het realiseren van organische vormen.

NEUTRAAL EN STRAK

Tijdens de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog leefde het ideaal van de abstractie van de ‘witte wereld’ van de

Gouwerneurlaan, Den Haag: monochrome steen draagt bij aan homogeniteit van de wijk

Henriëtte Ronnerplein, Amsterdam: baksteen goed materiaal voor organische vormen

De Gaarde, Den Haag Zuidwest: uniforme kleur bepaalt sfeer van buurt

International Style bij menig architect wellicht nog voort, hoewel er ook een stroming was die juist ambachtelijkheid nastreefde. Om economische redenen werd menige nieuwbouwwijk niet gestuct maar uit metselwerk opgetrokken, waarbij het metselwerk in veel gevallen als een neutrale, bijna kleurloze, strakke huid rond systeembouwelementen werd gespannen. Dit vormde de achtergrond voor het strakke ritme van geproforceerd vormgegeven betonnen portiekvensters en veelal gekleurde betonnen entreeluidfels.

Een waar kleurenfestijn begon in de tweede helft van de jaren tachtig, als reactie op de kleurloze stadsvernieuwing en de 'chique'

witte nieuwbouwbuiltjes. De liberalisering van het kleurgebruik van de laatste jaren kan echter gemakkelijk leiden tot de overdaad van het fin de siècle van de vorige eeuw. Aangezien in de vakliteratuur kleurgebruik niet apart wordt besproken, is kleur overwegend ondergeschikt aan functie, vorm en constructie. Kleur mag hooguit enige emotionele waarde aan het ruimtelijk beeld toevoegen. Dit leidt ertoe dat het kleurgebruik veelal wordt overgelaten aan het toeval of de intuïtie en goede smaak van architect, supervisor en opdrachtgever. Het gevolg daarvan is dat 'op kleur gebrachte' projecten binnen één wijk om aandacht vechten en sommige nieuwbouwbuiltjes een onverstaanbare mengelmoe van goede bedoelingen zijn worden.

Victor Freijser

EEN WAAR KLEURENFESTIJN
BEGON IN DE JAREN TACHTIG
ALS REACTIE OP KLEURLOZE
STADSVERNIEUWING

Nieuwbouwwijk Apeldoorn: overvloed aan wit elimineert ruimtelijke diepte

Villa's, Ypenburg (Topos Architecten): monochrome huid als reactie op contrastrijke materialisatie

DE STEDENBOUWKUNDIGE DIMENSIE VAN KLEUR

Op talloze plaatsen in Nederland worden in hoog tempo grote aantallen woningen gerealiseerd. Materiaal en kleur worden daarbij op uiteenlopende wijzen ingezet als stedenbouwkundige randvoorwaarden. Een inventarisatie van opvattingen en ervaringen over kleur en materiaal bij binnen- en buitenstedelijke uitbreidingen, een voormalig havengebied, het schilderen van metselwerk, en de vermenging van vrije bouwkavels en seriematige nieuwbouw.

Kop van Zuid: geen dwingende materiaalvoorschriften

'Een avontuur met sturing.' Zo werd een aantal jaren geleden de stadsuitbreiding Kop van Zuid in Rotterdam gekenschetst. Eén van de deelgebieden is de Landtong. Een locatie die aan drie zijden door water is omgeven. Er worden 600 woningen gebouwd. Volgens Loes Verhaart en Piotr Ostojki Ostoja zijn woongebouwen zoals het complex Piraeus dat Hans Kollhoff en Christian Rapp in 1989 voor het KNSM-eiland in Amsterdam realiseerden heel belangrijk geweest voor de typologie van de Landtong. Op de Landtong gebruikte Frits van Dongen (Architecten Cie) een soortgelijk materiaal en kleurbeeld. Ostojki Ostoja: 'We wilden refereren aan grote havengebouwen. Stevigheid, massa en aardkleuren waren voor het gebied het centrale begrip. Intussen heeft baksteen een

enorme revival heeft meegemaakt. De invloed van buitenlandse architecten, die in Nederland opvallende dingen met baksteen deden, heeft er ook aan bijgedragen dat het thema stevigheid en massa op de Kop van Zuid vrij algemeen is vertaald in baksteen.' Loes Verhaart erkent dat, in afwijking van bijvoorbeeld het Oostelijk Havengebied in Amsterdam, op de Kop van Zuid aanzienlijk minder dwingende materiaalvoorschriften zijn gegeven. 'Er is wel een strakke controle op de kwaliteit de zogenaamde Kamer van de Welstandscommissie, waarvan overigens ook Hans Kollhoff deel uitmaakt. Maar de vrijheid voor architecten om de sfeer en referentiebeelden te vertalen in eigen materiaalkeuzen is behoorlijk groot.'

Kop van Zuid, Rotterdam: stevigheid, massa en aardkleuren zijn centrale begrippen

Kop van Zuid, Landtong: woongebouw door Frits van Dongen (Architecten Cie)

Woonwijk Wolfeschans in Leek: rode waas

'Ik ben geïnteresseerd in de ondergrens van orde en in zich zelf organiserende samenhang. De onbekende uitkomst van een minimum set aan regels trekt mij aan. Ik zoek geen zekerheid. Stedenbouw is experiment. Plan en regelgeving vormen een proefopstelling. De uitkomst kun je meten.'

Stedenbouwkundige Ad Habets laat met zichtbaar plezier twee panelen zien waarop hij tientallen foto's heeft bevestigd van cataloguswoningen in de nieuwbouwwijk Wolfeschans in het Groningse plaatsje Leek. Wolfeschans is een wijk voor eigenbouwers. De helft van het uitgeefbaar terrein is voor hen bestemd. Volgens Habets minachten de meeste stedenbouwkundigen die categorie. 'Ze nemen er een defensieve houding tegenover aan en verzinnen belachelijk gedetailleerde voorschriften om te voorkomen dat het 'een zootje' wordt. Of ze stoppen de kavels weg in hun plan zodat je ze niet ziet. Dat wilde ik niet. Ik heb een robuust plan getekend, met lange rechte straten en een monumentale beplanting. Overal dezelfde bestratingmaterialen: asfalt met rode straatbaksteen, biezen, groene berm en beukenhagen. In het hele plan komt geen betontegel voor. De stedenbouw garandeert samenhang en rust. Binnen dat kader mag het huizenmateriaal variëren. Er is bijvoorbeeld geen hoogtelimiet, geen verplichte dakhelling. 'Des te opvallender is het dat de meeste huizen maar één bouwlaag met kap zijn geworden. De catalogusbouw is in zich zelf blijkbaar al zo geüniformeerd dat vrijheid in de regelgeving maar door een enkeling wordt benut. Dat had ik niet verwacht. Over de architectuur maakte ik mij geen illusies. Mijn troefkaart was het kleurenplan.'

Oorspronkelijk stond Habets een *rode waas* voor ogen. De Arnhemse stedenbouwkundige was ter voorbereiding van zijn ontwerp gaan kamperen in de buurt van Leek. Tijdens zijn tochten was hem de felrode baksteen van de huizen en boerderijen opgevallen. Die harmonieerde met het groen van de bomen. 'Van dat algemeen rood bij de oudbouw wilde ik een decoratief rood in de nieuwbouw maken. Daarom heb ik in het kleurenplan vastgelegd dat elk huis tenminste 10% rode baksteen in de gevel moest hebben. Dat was de enige verplichting. Daarnaast kon men kiezen uit nog vier andere kleuren baksteen. De kleuren van het houtwerk waren beperkt tot vijf nauwkeurig bepaalde tinten. Daken mochten alleen maar rood of antraciet zijn. 'Ik hoopte dat de kleurregel zou leiden tot een beheerste polychromie, waarin het rood

in steeds wisselende verhoudingen en figuraties de constante zou zijn. Het mooie daarvan zou zijn dat je het nooit had kunnen ontwerpen. Het kan alleen maar ontstaan door de divergerende voorkeuren van de eigenbouwers.' In die opzet is hij teleurgesteld. 'Misschien had ik moeten zeggen: minimaal tien procent rood en maximaal tien procent wit. Het wit is namelijk zo populair bij de catalogusbouwers, dat het rood teveel (naar de plint) is weggedrukt. Groningers ervaren de streekkleur rood als een teken van armoede. Er is zelfs een actiegroep opgericht tegen

het voorschrift van 10% rood. Men heeft de regel niet als een creatieve uitdaging opgevat. Jammer!'

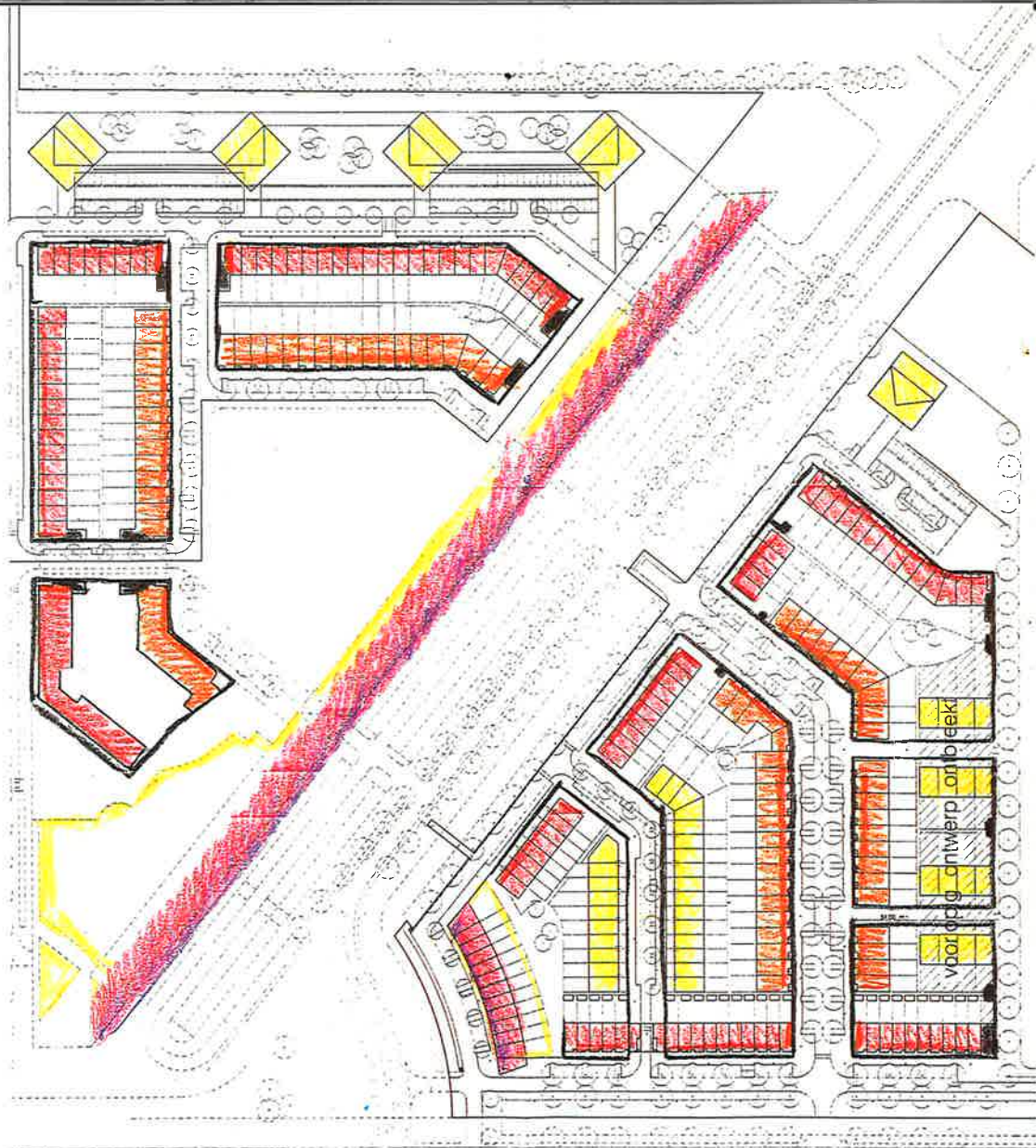
Bouwbedrijf Wilma ging wel inventief om met Habets' voorschrift en bouwde een straatje met twee-onder-één-dak woningen en gebruikte daarbij alle toegestane kleuren. Elk blokje heeft een andere steenkleur: rood, geel of mangaan (met rode strepen). Ook de daken en kozijnen wisselen van kleur. Witte erkers vormen een opvallend repetitievelement door de hele straat.

Wijk Wolfeschans, Groningen: bouwbedrijf Wilma ontwikkelde een straatje en gebruikte alle toegestane kleuren

Deelgebied 3 en 4 van stadsuitbreidingsgebied De Aker, Osdorp: kleurenplan om ontwikkeling eigen identiteit te stimuleren

De Aker in Osdorp: klassiek stedenbouwkundig plan

In De Aker, een stadsuitbreidingsgebied in Osdorp aan de rand van Amsterdam, belichaamt kleur de hiërarchie van het stedenbouwkundig plan. 'We hebben teruggegrepen op de Berlagiaanse aanpak. Dat betekent de individualiteit terugdringen en de betrokken architecten ertoe brengen indringend met elkaar samen te werken.' Hans Galjaard is, evenals met Hans Ebberink en Hans Davidson, aangesteld als supervisor. De drie hebben elk een deelgebied van De Aker onder hun hoede. De Middelveldsche Akerpolder is één van de laatste grote bouwlocaties van Amsterdam en vormt de afronding van Osdorp. De woningdichtheid zal er hoger zijn dan in de Vindex-locaties. Ebberink: 'Het streefbeeld van de wijk is dat van een tuindorp. Onze aanpak is ook een reactie op wat in Nieuw Sloten is gerealiseerd. Daar zijn rust en harmonie verstoord. Toen we voor De Aker hadden besloten dat anders aan te pakken, kwam de keuze om de hiërarchie van de wijk door kleuren en materialen te ondersteunen vanzelf. We hebben daarom voor De Aker een kleurenplan ontwikkeld. We vinden dat een samenhangend kleurgebruik de ontwikkeling van een eigen identiteit van de wijk zal stimuleren.

Baksteen, al dan niet gekeimd, stuc en hout zijn de materialen waarvoor we hebben gekozen.'

De deelgebieden waarover Davidson, Ebberink en Galjaard de supervisie voeren worden dan ook gekenschetst als, achtereenvolgens, 'het witte ovaal', 'de rode driehoek' en 'het groene vierkant'. Zo moet in het 'witte ovaal' de buitenrand lichte kleuren krijgen, terwijl voor de westrand lichte gevelpleister of gekeimde baksteen is voorgeschreven. De zuidrand en oostwand dienen licht en immaterieel te zijn, waarvoor zelfs vederlichte materialen gewenst zijn. Daarentegen zijn voor de complexe 'rode driehoek' de kleurvoorstellen minder gedetailleerd. Niettemin blijft hier het basisidee voor kleurgebruik in De Aker herkenbaar. Ebberink: 'Dat komt in deelgebied drie erop neer dat de randen van de buurten allemaal een donkere tint krijgen, bijvoorbeeld donkerrood of donkerrood/paars. Iets meer de buurt in wordt de kleur van de gevels lichter, oranje-rood. Nog verder de buurt in worden de kleuren nog lichter, bijvoorbeeld geel. De erfafscheiding wordt overal als een antracietkleurige plint afgewerkt. Om de stedenbouwkundige hoofdstructuur maximaal te ondersteunen worden

op vier plaatsen de zijgevels van de donkerrode randen uitgevoerd in de kleur van de oranje-rode lanen.'

De drie supervisors hebben bij de aange trokken architecten aangedrongen op rustig en teruggehouden kleur en materiaalgebruik. In nauwe samenwerking hebben architecten, die overigens in De Aker geen blokken maar juist de beide zijden van straten kregen toegewezen, hun materiaalkeuzen gemaakt. In het stadsdeelkantoor Osdorp getuigen tal van monsterstenen van de discussies die hebben plaatsgevonden. Ebberink: 'Het is niet zo gebruikelijk dat architecten zo open met elkaar willen werken, om te zorgen dat aansluiting van het ene blok op het andere gewaarborgd is. We zijn getuige geweest van een heel indringend selectieproces van stenen. Wij verwachten dat dit een voorbeeldfunctie voor de ontwikkeling van andere wijken zal vervullen.'

GWL-terrein in Amsterdam: rode steen als onderlegger

Op het voormalige GWL-terrein in Amsterdam wordt een woonwijk gebouwd die een verlate afronding moet worden van de Staatsliedenbuurt. Stedenbouwkundige Kees Christiaanse koos een dieprode steen als onderlegger voor het gehele gebied van ruim 600 woningen. Christiaanse: 'Alle architecten gebruiken dezelfde steen, zij het soms in een iets afwijkend formaat. Ik wilde absoluut geen kakelbonte toestand. De keuze voor één steen zorgt ervoor dat de samenhang van de wijk is gewaarborgd, terwijl de individuele architecten kunnen spreken in hun ontwerpen. Het is een soort Berlagiaans denken. Het GWL-terrein moet de stad dan ook aan die zijde afmaken.'

ONBEHANDELD

Het materiaalgebruik voor het GWL-terrein is mede beïnvloed door de milieueisen die werden gesteld. Maar voor Christiaanse zijn er nog andere redenen die in zijn keuze be-

langrijk figureren. 'Materialen blijven het meest intact als ze een eigen kleur en textuur hebben. Dat wil ik liefst zo onbehandeld mogelijk laten. Ik wil de kleur van materialen gebruiken als het equivalent van materialen. Als het niet anders kan en ik moet een behandeld materiaal gebruiken, dan kies ik altijd voor grijs. Dat werkt niet alleen mooi met rode baksteen, maar laat ook groen het beste tot z'n recht komen. De gedachte dat groen mooi uitkomt tegen een lichte of zelfs witte achtergrond is fout.' Voor Christiaanse is het duidelijk wat er gebeurt als kleur overdadig wordt toegepast. 'Je krijgt dan kleur. Geen materiaal. Het roodoranje spectrum, dat op het GWL-terrein wordt gebruikt, refereert aan de prachtige diepe rode baksteenkleuren van weleer. Ik weet niet of je die kleur nu nog kunt krijgen. Er zijn nauwelijks andere materialen of materiaalkleuren die zo mooi zijn en prachtig verouderen als dieprood metselwerk.'

GWL-terrein, Amsterdam

GWL-terrein, Amsterdam: keuze voor één steen waarborgt samenhang van de wijk

Woningbouw Regenboogwijk, Almere: kleuren gebruikt voor afwisseling in de gevel (project Jeroen Geurst)

Regenboogwijk Almere: 'Beheersing en vakmanschap vereist bij keimen'

De regie in de Regenboogwijk van Almere was, achteraf gezien, misschien niet strak genoeg. Althans, zo kijkt de Haagse architect Jeroen Geurst (Geurst & Schulze) erop terug. 'Er waren veel architecten en veel kleuradviseurs,' aldus Geurst. 'Kleuradviseurs vertrouwen teveel op de kunde van architecten. Ze geven richtlijnen met veel speelruimte. In Almere werd daardoor nogal gezwalkt. Ik heb op een gegeven moment mensen ervan overtuigd in Berlijn te gaan kijken naar werken van Bruno Taut. Volgens mij een van de weinige architecten die weet hoe je met kleur om moet gaan op stedelijke schaal. In Nederland hebben we geen kleurentraditie. Hooguit bestrijken we baksteen met verf of teer. Het verven van het vele stucwerk heeft architecten in Duitsland een veel grotere ervaring met kleur gegeven.'

Het bekijken van het werk van Taut zette Geurst aan het denken. 'Verf bewerkstelligt enorme effecten. Het heeft een veel intensere kleurwerking dan de kleur van materialen. Je moet dus oppassen. Als ik vergelijk wat Taut deed met wat wij in de Regenboogwijk hebben gedaan, dan valt direct op dat Taut totale regie had. In de Regenboogwijk was niemand terughoudend, iedere architect probeerde wat, overal werden accenten gezet.'

Volgens Geurst is kleur een stedenbouwkundig thema. 'We hebben in de Regenboogwijk

geprobeerd met kleur stedenbouwkundige accenten aan te brengen. Bijvoorbeeld op de hoeken van bouwblokken. Het probleem schuilt waarschijnlijk in de te geringe afstemming onderling. Daardoor zijn vooral de kopaccenten geen eenheid. Maar ik geloof wel in de mogelijkheid om wijken met kleur een samenhang te geven. Ik denk dat er nog steeds behoefte is aan zo'n samenhang, ondanks dat de maatschappij steeds individualistischer wordt ingesteld. Er blijft een wens

in de woonomgeving een zekere herkenbaarheid en eenheid aan te brengen.'

Beheersing en vakmanschap zijn echter belangrijke voorwaarden voor evenwichtig kleurgebruik. 'Je moet niet zomaar ergens iets opsmeren. In Nederland is er vanwege de voorkeur voor grote ramen weinig gevelopervlak. Bij architectuur die vrij gesloten is, werken kleurvlakken beter. Daarom heb ik in mijn project in de Regenboogwijk de ge-

Technische eisen aan baksteen bij schilderen

In vakbladen zijn recentelijk kritische stukken verschenen over het schilderen van gevels. Het blijkt dat bij een aantal projecten de verf bladdert of roestwerking optreedt. In een onderzoek constateert TNO dat de kwaliteit van de desbetreffende steen hierin een doorslaggevende rol speelt. Het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) adviseert een tweetal technische voorwaarden voor het schilderen van metselwerk. Ten eerste moet de baksteen voldoen aan de eisen van NEN 2489 Metselbaksteen. De toe te passen gebruiksklasse is minimaal B1. Het is

van groot belang te letten op de stringente eis aan het sulfaatgehalte die in NEN 2489 staat vermeld. Ten tweede kan de baksteenfabrikant een vorstgarantie afgeven. In het geval van schilderen moet dampremmend worden gewerkt en moet de steen voldoen aan vorstklasse D. Uiteraard moet de verffabrikant de specificaties van het te gebruiken verfsysteem afstemmen op de eigenschappen van de ondergrond. Overigens leent een vormbaksteen van voldoende kwaliteit zich uitstekend voor het schilderen van de gevel.

Woningbouw Regenboogwijk, Almere: kleuren gebruikt voor afwisseling in de gevel (project Jeroen Geurst)

vels behoorlijk gesloten gehouden. Ik heb twee rustige kleuren gekozen, dieprood en een bijnaoranje. Kleuren die het onderliggende metselwerk intensiveren. Daarbij heb ik die twee kleuren gebruikt om afwisseling in de gevel te krijgen.' Het keimen is hem goed bevallen. 'Keimverf is een verf op mineraalbasis', verklaart Geurst. 'De verf dringt in de steen door en houdt de steen zichtbaar. Het versteent als 't ware op het metselwerkoppervlak. In zonlicht gaat het keimwerk prachtig stralen.'

KLEUR IS EMOTIE

Keimen zorgt voor abstractie. Geurst: 'Bij schoon metselwerk ervaar je de zwaarte van de gevel. Keimen maakt van een gemetselde gevel een soort decor. De gevel wordt er grafischer door. Het stelt overigens wel andere eisen aan het detailleren van de gemetselde gevel. Je moet meer massa maken en in de architectuur terughoudender zijn. Je moet de tectonische expressiviteit inperken.' Geurst heeft het keimen als inspirerend ervaren. 'Ik zou het zó weer doen. Maar ik wil tegelijk de fantastische Nederlandse traditie van het metselwerk niet overboord gooien. De ontmaterialisering die het keimen tot gevolg heeft, lijkt trouwens tegen de huidige ervaring van het robuuste metselwerk in te gaan.

Ik zie kleur vooral als middel om bepaalde wijken een eigen karakter te geven, door accenten te plaatsen. Maar het staat bij ons nog in de kinderschoenen. En je moet er voorzichtig mee zijn. Kleur is emotie. Op mensen heeft het vooral een gevoelsmatig effect. Architecten denken daarover te veel in alleen maar rationele, stedenbouwkundige termen. En er is nog een reden om voorzichtigheid, misschien zelfs wel terughoudendheid, te betrachten: je kunt met kleur geen slechte architectuur maskeren. Ook bij keimen moet je alle details goed oplossen. Achter de kleur verdwijnt de massa en daarmee moet je zorgvuldig rekening houden, met name open stootvoegen en metselwerkdilataties kunnen zich wel eens heel lelijk gaan aftekenen. Wat absoluut niet moet gebeuren, is een wijk opvrolijken met kleur.'

Bart de Vries

‘KLEUR WAS HET MIDDEL OM DE BELANGRIJKE PLAATSEN VAN HET GEBOUW TE ACCENTUEREN’

DICK VAN GAMEREN VINDT OP DEN DUUR DONKERE STENEN MOOIER

De steen nadrukkelijk steen laten zijn. Dick van Gameren en Bjarne Mastenbroek van de Architectengroep ontwierpen in Nijmegen, op een plek waar de binnenstad en de negentiende-eeuwse uitbreidingen elkaar ontmoeten, een woongebouw met hoogwaardige appartementen voor ouderen. Voor de gevel gebruikten beide architecten verschillende materialen, waaronder aluminium en hout. Het meest opvallend is echter de donkere, bruinzwarte baksteen. Om in samenhang met de kleur de tactiliteit van de steen nog meer te benadrukken, kozen Van Gameren en Mastenbroek er voor de voegen uit te laten krabben en niet uit te vullen. Dick van Gameren: ‘Het is een soort terugliggende niet-voeg geworden. Daardoor komt het metselwerk helemaal tot z’n recht.’

AANSLUITING, GEÉN CONTRAST

Mastenbroek en Van Gameren tonen zich opgetogen over de donkere uitstraling van hun gevel. Gelet op de omringende bebouwing, die een mengeling van negentiende-eeuwse bebouwing en jaren vijftig wederopbouw kent, en ten tijde van de ontwerpfase nog door donkere tinten werd gekarakteriseerd, is het opvallend dat de architecten lichte kleuren hebben afgewezen. Van

Gameren: ‘We zochten juist aansluiting, géén contrast. Maar stel dat we wel hadden willen contrasteren, dan zouden we geen witte of lichte steen hebben gekozen. Ik vind die kleuren een soort ontkenning van metselwerk. In zo’n geval ligt gebruik van een ander materiaal meer voor de hand.’

Voor het gebouw aan de Gerard Noodtstraat wilden zij echter géén materialen die bewerkt moeten worden of kleuren aan toegevoegd. ‘Het gebouw wil niet zozeer naar zichzelf als naar de inpassing in de omgeving verwijzen. De donkere kleur bindt heel gemakkelijk met de omgeving. Daarnaast is het een voordeel dat in een donkere gevel de dilatatievoeg minder zichtbaar is, zolang die niet wordt gekit. Ook dat draagt bij aan een rustig vlak.’ De opmars van de donkere steen in de Nederlandse architectuur is volgens Dick van Gameren geen afzetten tegen de witte esthetica van het modernisme. ‘Materialisering is maar één aspect van het modernisme. Een aspect als dynamische ruimtelijkheid is net zo’n constante. Daarop sluiten we hiermee aan. Misschien is het streven naar het gewichtloze, dat meestal met het modernisme wordt vereenzelvigd, niet zo gelukt en grijpen architecten daarom terug op het massiviteit van metselwerk.’

Van Gameren is geen aanhanger van de gedachte dat naarmate de schaal van een gebouw kleiner wordt de kleuren lichter horen te zijn. ‘Misschien zeg ik dat uit een houding van verzet tegen de witte villawijken die je overal ziet. Daar domineert de kleur de omgeving veel te veel. Misschien ervaren bewoners in eerste instantie wit als chic, maar op de lange duur vinden mensen donkere kleuren toch mooier.’

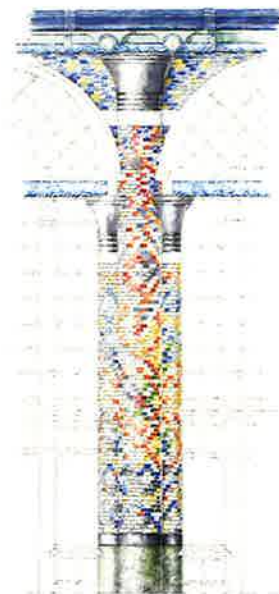
Bart de Vries

Woongebouw Gerard Noodtstraat, Nijmegen: contrasten in materialisering

Woongebouw Gerard Noodtstraat, Nijmegen: inpassing in de bestaande stedelijke omgeving

Schetsen van het ontwerp van John Outram voor de Groenmarkt in Den Haag. 'Monumentale gebouwen behoren verstoep te zijn in het stadsbeeld, zodat er iets te ontdekken valt. Het ideaalbeeld van de stad kan alleen maar worden gevisualiseerd als abstractie, net zoals de vijftiende-eeuwse kaart van Rome van Leon Battista Alberti waarin hij alle details van de dagelijkse werkelijkheid weglief.'

'MIJN ARCHITECTUUR IS EEN ARCHEOLOGIE DIE ZICHTBAAR IS GEMAAKT'

INTERVIEW MET JOHN OUTRAM

'In mijn gebouwen probeer ik ideeën te incorporeren die mensen ervaren als elementen uit hun collectieve werkelijkheid,' zegt John Outram. Het werk van de Britse architect is eerder omschreven als een uitdaging aan de zelfgenoegzaamheid van de hedendaagse architectuur. Als het meezit, bouwt de eigenzinnige Engelsman binnenkort ook in Den Haag.

Elke eerste kennismaking met gebouwen van Outram wordt gedomineerd door de indruk van het eruptieve decoratieve systeem dat als eerste opvalt. Tot Outrams handelsmerk behoren reusachtige zuilen, veelal bekleed met gekleurde tegels, architraven, sterk uitvergroete propellers en decoratieve vloeren en plafonds. Outram zegt zelf dat de algemene compositie van zijn gebouwen traditioneel is, maar dat de vormen en materialen nadrukkelijk van deze tijd stammen. De combinatie van kenmerkende vormen van de klassieke architectuur met technische voorzieningen resulteert in wat Outram 'Ordine Robotico'

noemt, ofwel, 'Big Architecture'. De zuilen in Outrams gebouwen zijn zo groot, omdat daarin de technische installaties van zijn gebouw zijn ondergebracht en hebben dan ook deuren en luiken om onderhoud mogelijk te maken.

MYTHISCH

'Ik houd ervan als gebouwen gelezen kunnen worden,' zegt Outram in zijn negentiende-eeuwse huis aan een verstild Londens square. Outram wil 'bijzondere dingen' met gebouwen doen, zodat ze een conceptuele transformatie ondergaan. Maar het zijn niet alleen

gebouwen die Outram wil veranderen. Het gaat ook om de mensen die in zijn gebouwen werken of ze aanschouwen. Hij probeert als een hedendaagse mythograaf de soms buitengewone feiten en gebeurtenissen van de menselijke geschiedenis en onze fantasieën over de toekomst te verwerken, om zo een gemoderniseerd mythisch wereldbeeld te scheppen. Je zou kunnen zeggen dat Outrams gebouwen zijn bedoeld als tegengif voor het basale en al te letterlijke wereldbeeld dat de massamedia opdienen. 'Het is een onaanvaardbare beperking als kunst geen betekenis

Computational Engineering Building, Rice University (Texas)

meer mag hebben,' zegt Outram. 'Ik wil de kunst die rol weer geven, in weerwil van het risico propaganda en kitsch te bedrijven.'

Wat Outram boeit, is het vermogen van architectuur om verhalen te vertellen. 'Ik ben gefascineerd door de manier waarop intellectuele concepten kunnen worden belichaamd in de natuurlijke ruimte door architectuur. Het is mijn doel mensen te laten leven en werken in een intellectualistisch gestructureerde ruimte.'

Een voorbeeld. Hiervoor verwijst Outram naar een in vele culturen voorkomende mythe. Toen vroege beschavingen hun wereld gingen verkennen, deden ze met behulp van vloten en schepen. De vloten droegen mensen, vuur en beschaving en dreven tot het ergens op land bleef steken. De kolonisten gebruikten het vuur dat ze van elders hadden meegebracht om een nieuw thuis te stichten. Volgens Outram roepen de dakconstructies van klassieke gebouwen dit mythisch verleden in herinnering. Het Engelse woord voor vlot (*raft*) is zelfs herkenbaar in het woord voor dakspanten (*rafters*). Boven de kapitelen van Outrams *oversized* zuilen zijn dan ook de gekrulde dakspanten blauw geverfd, ze zijn als 't ware nog nat van de reis over het water. De gewelvdde vorm refereert aan de hevigheid van de wateren die zijn overwonnen. Boven de dakspanten is het 'dek' van het vlot te herkennen; dit is groen, omdat het de leefruimte van het vlot vertegenwoordigt. Het hele symbolische vlot wordt gedragen door zuilen, die, in een andere verwijzing van Outram, bij de Egyptenaren al de metafysische functie hadden te voorkomen dat het firmament zou neerstorten. Zuilen zorgden voor de 'ruimte van het zijn'.

ICONOGRAFIE

Outrams ideeën zijn in en op zijn gebouwen geschreven. 'Architectuur is het enige medium waarin je een idee lichaam kunt geven.' Naast zijn vormtaal zijn patronen en kleuren belangrijke uitdrukkingsmiddelen van die taal. 'Een gebouw zonder tekst ontbeert iets. Ik gebruik een *iconic engineering* om betekenis aan mijn patronen te geven,' vertelt Outram. Hij gebruikt ook figuratieve voorstellingen op zijn gebouwen. Op het faculteitsgebouw voor 'computational engineering' op de campus van Rice (Texas) beeldde Outram onder andere een eenzame student af die worstelt met de duale afleidingen van gezelschap en atletiek. Boven de grote arcaden figureren vier historische personages die een verbintenis tot stand brengen tussen het gebouw en de nieuwe wetenschap die erin wordt bedreven. De zuilen van het gebouw op Rice campus zijn gedecoreerd met gela-

OUTRAMS IDEEËN ZIJN IN EN OP
ZIJN GEBOUWEN GESCHREVEN.
'ARCHITECTUUR IS HET ENIGE
MEDIUM WAARIN JE IDEEËN KUNT
BELICHAMEN.'

zuurde bakstenen, waarbij de iconografie voor water, aarde, lucht en vuur uit vier culturen zijn gebruikt.

'Ik meng de iconografie van uiteenlopende culturen en beschavingen, omdat er onderlinge verbanden bestaan, maar ook, omdat het allemaal tot architectuur behoort. Het is allemaal geworteld in de fictieve werkelijkheid van waaruit de mensheid zich ontwikkeld heeft. Ik bouw voort op wat bestaan heeft, ook al is het in de tussentijd goeddeels vergeten. Mijn architectuur is een soort archeologie die zichtbaar is gemaakt.'

Bart de Vries

Judge Institute of Management Studies, Cambridge (Engeland)

*De eerlijke en heldere kleuren van vroeger:
woongebouw 'De Zonnehoek' in Den Haag
(Bart Hoogstraaten, 1933)*

KERAMICUS JACQUES BORSTROK VAN BRADA BAKSTEEN

'KLEUR IN KERAMIEK IS BALANS TUSSEN KENNIS EN ERVARING'

Bij Brada Baksteen in Oosterhout/Esbeek is afgerekend met de traditionele beperkingen die een toevallig ter plekke aanwezige klei zou stellen aan een gewenste kleur. Als 't moet haalt Brada de klei van honderden kilometers over de grens. Volgens keramicus Jacques Borstrok kent het huidige assortiment niet of nauwelijks kleuren die ouder dan vijf jaar zijn. Veelal ontwikkelt Brada kleuren op speciaal verzoek van architecten. 'Ik zeg altijd dat je het origineel dat een architect je voorlegt nooit helemaal kunt kopiëren. Maar het is wel mogelijk het referentiebeeld in stapjes te benaderen.'

GRONDSTOFSAMENSTELLING IS BEPALEND

De basis voor een kleur ligt allereerst besloten in de grondstofsamenstelling. Daarnaast zijn ook het droog en bakproces van belang. Borstrok aarzelt om verder uit te wijden, wil alleen nog kwijt dat ook de ovenatmosfeer, het temperatuurtraject en stookcurve een beïnvloedende rol spelen. 'Keramik is wetenschappelijk nog niet uitontwikkeld,' verklaart Borstrok zijn terughoudendheid om een kijkje in de keuken van het kleuren maken te geven. 'Kleuren worden feitelijk op basis van wetenschappelijke kennis, een stevige dosis ervaring en experimenteren samen-

gesteld. Die onderlinge verhouding kan trouwens variëren. Een keramicus leunt dus behoorlijk op zijn ervaring. Als een architect bij ons komt met een fragment van een steen en vraagt of we die kleur kunnen reproduceren, weet ik vaak al op grond van mijn ervaring wat voor type klei nodig is, of welke kleicombinatie.'

PURIST

Zijn langjarige keramische ervaring heeft Borstrok neergelegd in persoonlijke notities die zijn meetgegevens bevatten. De gegevens die hij aan het begin van zijn carrière tijdens een stage in een oude ringovenfabriek heeft verzameld, komen hem nog steeds van pas. Hij omschrijft zichzelf als een purist. De opmars van moderne procestechnologie in de baksteenindustrie beschouwt hij met gemengde gevoelens. 'Het heeft gezorgd voor een veel betere beheersing van het product, resulterend in zekerheid van reproduceerbaarheid, en een aanzienlijk betere productiviteit. Maar op kleurgebied heeft het vervlaking in de hand gewerkt. Wij krijgen nog al eens architecten bij ons langs, die met nostalgische spreken over de eerlijke, heldere en natuurlijke kleuren van vroeger. Dat heeft veel te maken met de typen ovens die toen in ge-

bruik waren, zoals ring, vlam en kamerovens. Als je met de huidige tunnelovens stenen wil maken die aan de heldere kleuren van vroeger kunnen tippen, moet je eigen recepturen ontwikkelen. Je komt dan echt op het terrein van de keramicus.'

EXTREMER

In de regel worden stenen voor specifieke project ontwikkeld, al dan niet op vraag van een architect. Vervolgens neemt Brada de steen op in het vaste assortiment. Een heel specifieke vraag naar een steen van een architect duidt er volgens Borstrok vaak op dat zich in de markt een trend aan het aftekenen is. 'Ik volg dat heel precies. Maar het komt ook voor dat ik een reeks kleuren ontwikkel op grond van ontwikkelingen in design en vormgeving die ik zelf waarneem. Ik probeer wel altijd in het productieproces zaken in te bouwen, zoals ongebruikelijke grondstofsamenstellingen, die het namaken door anderen zeer bemoeilijken. Onze strategie is weg te blijven van de middelmaat, desnoods door telkens wat extremer in te haken op bepaalde ontwikkelingen. We hebben het meegemaakt dat we zo'n steen een tijdje in de kast zetten en dan merken dat de vraag veel later enorm opkomt.'

KLEUR OP DE BALANS VAN HERHALING EN DIVERSITEIT

*Schoolgebouw De Pijler, Kop van Zuid, Rotterdam,
door Kees Christiaanse Architects & Planners
(foto Sybolt Voeten)*

*Villa Stok, Rotterdam, door Luc Deleu
(foto Sybolt Voeten)*

EEN FOTOGRAFISCHE IMPRESSIE

Wijkcentrum en kinderdagverblijf Purmerend-Zuid, door Inbo Architecten/Derk-Jan Huisman (foto Luuk Kramer)

Leden Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten

Bato's Gilde B.V. Ambachtelijke Steenbakkerij, Heerewaarden, tel. 0487 571900

Biezeveld B.V., Steenfabriek, Kerkdriel, tel. 077 4742920

Boral Doorwerth Straatsteen, Steenfabriek Daams, Spijk, tel. 026 3399111

Boral Doorwerth Straatsteen, Steenfabriek Doorwerth, Doorwerth, tel. 026 3399111

Boral Nedusa Baksteen, Steenfabriek Erlecom, Erlecom, tel. 0316 565111

Boral Nedusa Baksteen, Steenfabriek Huisman-Milsbeek, Milsbeek, tel. 0316 565111

Boral Nedusa Baksteen, Steenfabriek Lobith III, Spijk, tel. 0316 565111

Boral Nedusa Baksteen, Steenfabriek Smeyers & Voortman, Markelo, tel. 0316 565111

Brada Baksteen Esbeek B.V., Esbeek, tel. 013 5169203

Brada Baksteen Oosterhout B.V., Oosterhout (NB), tel. 0162 454928

'De Bylandt' B.V., Waalsteenfabriek, Lobith-Tolkamer, tel. 0316 542241

Daas Baksteen, Steenfabriek De Nijverheid B.V., Azewijn, tel. 0314 651644

Daas Baksteen, Steenfabriek De Vlijt B.V., Winterswijk, tel. 0314 651644

L.J. Duijs, b.v. Steenfabrieken, Hedikhuizen, tel. 0416 661393

Leopold Engels BV, Steenfabriek, Helden-Panningen, tel. 077 3073888

Hagens Steenfabrieken BV, Oeffelt, tel. 0485 361444

HUWA Baksteen, Steenfabriek Huissenswaard, Angeren, tel. 026 3259117

HUWA Baksteen, Steenfabriek Spijk, Spijk, tel. 026 3259117

Hijlkema B.V., Steenfabriek, Delfzijl, tel. 0596 624848

Kleiwarenfabriek Buggenum BV, Buggenum, tel. 0475 591666

Kleiwarenfabriek Echt BV, Echt, tel. 0475 416000

Kleiwarenfabriek Façade Beek BV, Beek (L), tel. 046 4372828

Kleiwarenfabriek Joosten Kessel B.V., Kessel (L), tel. 077 4628000

Kleiwarenfabriek Joosten Wessem B.V., Wessem, tel. 0475 562446

Linssen B.V., Steenfabriek, Kerkrade, tel. 045 5411222

'Nuance' Kleiwarenfabriek, Afferden (L), tel. 0485 531236

Randwijk anno 1839, B.V. Steenbakkerij, Heteren, tel. 026 4722389

Rodruza - Steenfabriek Rossum B.V., Rossum (Gld), tel. 024 3224960

Rodruza - B.V. Steenfabriek 'De Zandberg', Gendt, tel. 024 3224960

'De Roodvoet' B.V., Steenfabriek, Rijswijk (Gld), tel. 0345 558343

'De Rijswaard' B.V., Steenfabriek, Aalst (Gld), tel. 0418 552221

Schipperswaard BV, Steenfabriek, Echteld, tel. 026 3332315

'St. Joris' Keramische Industrie B.V., Beesel (L), tel. 077 4740100

Strating B.V., Steenindustrie, Oude Pekela, tel. 0597 613920

Terca Baksteen BV, Steenfabriek Bommel, Haalderen, tel. 0481 463924

Terca Baksteen BV, Steenfabriek Haafden, Haafden, tel. 0418 597111

Terca Baksteen BV, Steenfabriek Heteren, Heteren, tel. 026 4722014

Terca Baksteen BV, Steenfabriek Kijfwaard Oost, Pannerden, tel. 0316 371841

Terca Baksteen BV, Steenfabriek Kijfwaard West, Pannerden, tel. 0316 371841

Terca Baksteen BV, Steenfabriek Ochten, Ochten, tel. 0344 641441

Terca Baksteen BV, Steenfabriek Thorn, Thorn, tel. 0475 561255

Terca Baksteen BV, Steenfabriek Wolfswaard, Opheusden, tel. 0488 443367

'Terra' B.V., Steenfabriek, Son, tel. 0499 374222

Timmermans en Zoon, Vlamovensteenfabrieken, Elst (U), tel. 0318 471227

Vogelensangh, Steenfabriek, Deest, tel. 0487 512459

'De Waalwaard' B.V., Steenfabriek, Dodewaard, tel. 0488 412354

'De Werklust' Steenfabriek, Losser, tel. 053 5382997

Zennewijnen BV, Steenfabriek, Zennewijnen, tel. 026 3332315

'Baksteen' is het vakblad van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) en verschijnt in controlled circulation drie maal per jaar. Het blad biedt informatie over de baksteenindustrie en belicht trends in en opvattingen over baksteen en architectuur.

Koninklijk Verbond
van Nederlandse
Baksteenfabrikanten